

Napokon: metafore prema kojima (i mi) živimo

(Stanojević, Mateusz-Milan. 2013. *Konceptualna metafora: temeljni pojmovi, teorijski pristupi i metode*. Srednja Europa. Zagreb. 258 str.)

Jezik valja promatrati unutar čitavog kompleksa onoga što čovjeka čini čovjekom – njegove spoznaje, tijela, društva i kulture (str. 37).

Kao sastavni dio kognitivne lingvistike 80-ih se godina 20. stoljeća pojavila teorija konceptualne metafore. Njezini su tvorci George Lakoff i Mark Johnson knjigom *Metaphors we live by (Metafore prema kojima živimo)* započeli značajan lingvistički put na kojem je teorija doživjela brojne nadogradnje i promjene, a danas, nakon više desetljeća ispunjenih znanstvenim radovima i analizama jezičnih pojava temeljenima na toj teoriji, aktualna su pitanja gdje se zapravo i kako može koristiti konceptualna metafora u jezičnim istraživanjima. Iako je u trenutku objavljivanja knjige *Konceptualna metafora* Mateusza-Milana Stanojevića hrvatskoj lingvistici već dugo nedostajao teorijski priručnik iz kognitivne lingvistike – monografija koja bi na jednome mjestu na hrvatskome jeziku opisala i objasnila sve o toj privlačnoj Lakoffovoj metafori i mnogo više o tome što je kognitivna lingvistika – ova knjiga nije samo popunila tu teorijsku prazninu za hrvatsku jezikoslovnu sredinu. Stigla je taman na vrijeme da je napokon popuni, ali i da ponudi odgovore na spomenuta aktualna pitanja i uključi se u najnovija istraživanja i spoznaje iz toga područja.

Imajući to na umu, u ovome se prikazu o knjizi govori iz triju aspekata. Najprije o njezinu teorijskome doprinosu hrvatskoj lingvistici, a zatim o razrađenosti i aktualnosti prijedloga metode istraživanja i analize jezičnih podataka. Na koncu, vrijednim nam se čini istaknuti autorov stil pisanja, odnosno zamišljeni dijalog koji vodi s čitateljima, a koji je ispunjen promišljanjima o mogućim različitim stajalištima. Time će se obuhvatiti i opisati trovrсни ciljevi knjige koje u uvodu ističe autor: dati viđenje sveobuhvatnog modela konceptualne metafore, navesti i oprimjeriti metode tekstualnog istraživanja konceptualne metafore te raspravljati o ulozi konceptualne metafore među drugim kognitivnim sposobnostima.

U četirima poglavljima u prvome dijelu knjige (2. Kognitivna lingvistika: čovjek, um, tijelo, društvo i jezik; 3. Kognitivne sposobnosti i metafora; 4. Konceptualna metafora u kognitivnoj lingvistici; 5. Konceptualna metafora u dijakroniji, umu, diskursu i izvan jezika) autor daje u teorijskome smislu vrlo mnogo. Počevši u drugome poglavlju od osnovnih polazišta s kojih kreće

kognitivna lingvistika, stvara okruženje za objašnjenje konceptualne metafore. Takav pristup, u kojem prije bilo kakve jezične analize autor odgovara na temeljno pitanje: kako funkcionira jezik, odnosno kako jezik vidi lingvistička teorija na čijim se zasadama temelji njegova analiza, nije poželjna samo zato jer autorov rad time postaje dostupan i onima koji ne poznaju u potpunosti teorijski aparat pojedine discipline, nego i zato jer takav pristup nalaže etika pisanja znanstvenoga rada. Istaknuvši, dakle, da je kognitivna lingvistika konceptualna teorija koja se temelji na filozofiji iskustvenoga realizma, nasuprot logičkim teorijama značenja koje zastupaju uvjet istinitosti, odnosno postojanje samo jednog točnog opisa onoga što se događa u svijetu, bez obzira na pojedinca te društvo i kulturu u kojima se nalazi, autor objašnjava kognitivnolingvistički pogled na jezik i svijet. Filozofski temelji toga pogleda kazuju da je značenje određeno konkretnom ljudskom interakcijom s fizičkim i socijalnim iskustvenim svijetom. Drugim riječima – značenje je utjelovljeno – utvrđeno specifičnom ljudskom biologijom, fizičkim svijetom, kulturom i društvom u kojem živi. Nadalje, ljudska spoznaja ovisi o nekoliko osnovnih kognitivnih procesa koji omogućavaju da se informacije i znanje primi, pohrani i razumije. Tako je konstruiranje značenja i dinamičan i statičan proces u isto vrijeme: prvi jer se odvija u stvarnome vremenu, u pojedinoj situaciji, a drugi jer naša znanja mogu biti zajednička većem broju ljudi i situacija, to jest razmjerno nepromjenjiva. Stoga kognitivna lingvistika opis znanja o jeziku i znanja o svijetu dijeli na paradigmatSKU razinu, koja se bavi opisom načina organizacije znanja u umu, i sintagmatsku, koja opisuje korištenje toga znanja u komunikaciji, a obje se razine temelje na istim kognitivnim sposobnostima.

Poglavlja (treće i četvrto) u kojima se konceptualna metafora promatra kao dio tih kognitivnih sposobnosti, središnja su teorijska poglavlja knjige. Kognitivne sposobnosti, kao što su pažnja, uspoređivanje, ustrojavanje i dr., očituju se kroz kognitivne procese, poput metonimije, metafore, profiliranja, kategorizacije, shematiziranja. Za razumijevanje odnosa metafore i metonimije vrlo je važno uočiti da je metonimija sposobnost pažnje, dok je metafora sposobnost prosudbe, odnosno usporedbe. Autor to vrlo jasno objašnjava: na neke se dijelove iskustva možemo usredotočiti (metonimija) i s druge strane različita iskustva možemo dovoditi u neku vrstu veze (metafora). Kroz klasifikaciju kognitivnih procesa, koja se u ovoj knjizi oslanja na klasifikaciju Crofta i Crusea (2004), iako postoje i druge za koje autor navodi bibliografske podatke, objašnjena je važna uloga metafore za ustroj čovjekova uma. Sve su kognitivne sposobnosti objašnjene s pomoću primjera iz hrvatskoga jezika. Time je autor doista zaokružio izniman doprinos ove knjige: tumačenje

pojmovia iz kognitivne lingvistike s pomoću primjera na hrvatskome jeziku nije nimalo jednostavan zadatak. Osim toga, teorijski doprinos u smislu zaokruživanja ove knjige kao svojevrsnog priručnika iz kognitivne lingvistike daju i tumačenja drugih pojmova iz kognitivnolingvističkog opisa jezika, poput domena i koncepata, predodžbenih shema i kulturnih modela te – za spomenutu dihotomiju dinamičnosti i statičnosti prisutnu u konstruiranju značenja posebno važnih – teorije mentalnih prostora i teorije konceptualne integracije.

Napokon, konceptualnu je metaforu autor definirao kao jedan od kognitivnih procesa konstruiranja značenja na temelju kojeg povezujemo dvije konceptualne domene: izvornu domenu i ciljnu domenu, u skladu s definicijom iz temeljnih djela Lakoffa i Johnsona (1980) te Lakoffa i Turnera (1989) o konceptualnoj metafori. Do kraja četvrtoga poglavlja autor je ukazao na glavna pitanja kojima se bavi Lakoffov i Johnsonov pristup konceptualnim metaforama, poput pitanja o ograničenjima konceptualne metafore, konkretno djelomičnosti preslikavanja između dviju domena. Na primjeru konceptualne metafore LJUBAV JE VATRA autor objašnjava da se ne može o svakom dijelu LJUBAVI govoriti kao o nekom aspektu VATRE, već postoje određena ograničenja, u ovome slučaju do preslikavanja između vatre i ljubavi dolazi kada se govori o početku i kraju gorenja (*buknuti, razbuktati se, neugasiva*) te intenzitetu (*goruća, vatrena, žarka*). Također, govori se o konvencionaliziranim, odnosno ustaljenim metaforama kao temeljima kognitivnolingvističkoga pristupa: suprotno od dotadašnjeg uobičajenog pogleda, metafore se nalaze u svakodnevnom jeziku, jer su dio ustroja čovjekova znanja. Kada je u pitanju odnos inovativnosti i konvencionalnosti, autor pokazuje da se konceptualne metafore mogu promatrati kroz kontinuum njihove konvencionalnosti. Razlike se uočavaju i u razini detaljnosti te kulturnoj specifičnosti metafora.

O daljnjem razvoju utjecaja teorije konceptualne metafore autor daje iscrpnu literaturu, a na sveobuhvatnost metafore i mogućnost njezine primjene u brojnim vrstama istraživanja, poput dijakronijskih, psiholingvističkih i neurolingvističkih, ukazao je u petome, završnome teorijskome poglavlju knjige. Govoreći o tom sveobuhvatnom, globalnom djelovanju konceptualne metafore – ona je dio dijakronijske promjene značenja riječi i razvoja gramatičkih kategorija, javlja se kao dio našega uma, javlja se u diskursu, ali i nejezičnom prikazu svijeta, poput vizualnog – autor skreće pažnju na to da je njezino djelovanje ipak lokalno. Naime, metafora nije jedini ni jedinstveni mehanizam ustroja znanja: uvijek sudjeluju i drugi mehanizmi (npr. metonimija, istaknutost, utjelovljenje i dr.) koji su zato i obuhvaćeni teorijskim tumačenjima u ovoj knjizi, a moraju se uzeti u obzir i u istraživanjima. Okreće se time poglavlju o

metodama istraživanja konceptualne metafore i otvara *praktični* dio knjige u kojem se pokazuje primjena odabranih metoda na opis pojedinih konceptata.

Kao što smo na početku prikaza istaknuli, osim razložnim i primjerima ispunjenim teorijskim poglavljima, ključno mjesto u kognitivnolingvističkim i uopće lingvističkim radovima na hrvatskome jeziku ova knjiga zauzima i opisom metodoloških pristupa istraživanju konceptualne metafore, uključujući i zamke koje krije taj, mnogim istraživačima vrlo privlačan, može se reći i pomodan, fenomen. U poglavlju o metodologiji, autor se bavi tekstualnim načinima istraživanja konceptualne metafore i njihovim mogućim kombiniranjima s netekstualnim podacima. Za lingvistička istraživanja općenito svakako je zanimljiv odlomak u kojem autor objašnjava uvjete za idealan lingvistički opis neke pojave. Najprije, opis treba biti u skladu s činjeničnim stanjem, zatim treba obuhvaćati što više podataka, mora biti jasno formuliran i na koncu mora moći predvidjeti nove pojave. U prvome redu to znači da tekstualna istraživanja treba kombinirati sa znanjima o povijesti i kulturi kako bismo se zadržali u okviru činjenica. Također, u tekstualnim istraživanjima činjenice proizlaze iz prave uporabe, ne samo iz intuicije. Sve je ideale dakako teško ostvariti, a autor se za istraživanje konceptualne metafore zalaže za uporabni model u kojem se podatci uzimaju iz korpusa u kombinaciji s gramatičkim te uz jasno određivanje kriterija metaforičnosti. Osim toga, budući da metafora kao kognitivna sposobnost djeluje zajedno s brojnim drugim kognitivnim sposobnostima, kako je detaljno objašnjeno u prvome dijelu knjige, pravu sliku o njoj možemo dobiti jedino istraživanjem zajedno s drugim mehanizmima te tako dobiti sliku o njihovoj ulozi u konstruiranju jezične slike svijeta. Nadalje opisuje dva moguća pristupa: diskurzivni i korpusni. Diskurzivnome pristupu, koji podrazumijeva pretraživanje konceptualnih metafora u vezanome tekstu, cilj je saznati koliko je i kakvih potencijalno metaforičkih izraza u jednome odlomku teksta, a radi se na način da se pažljivo čita neki tekst i označava sve što se smatra potencijalno metaforičkim. U korpusnome pristupu pretražuje se neku riječ u elektronički pretraživom korpusu tekstova, a zatim promatra koliko se puta javlja u metaforičkome kontekstu. Korpusni pristup uključuje pretpostavku da će se neka riječ javiti u metaforičkome značenju, tako primjerice autor za svoje istraživanje ističe da je znao da bi ciljna domena LJUBAVI mogla biti vrlo pogodna za metaforizaciju. Kao metodološke prijedloge kako u nekome tekstu odrediti metaforičke izraze autor opisuje istraživanja Steena i grupe Pragglez (2007) i (2010) koji su skrojili postupak od šest uputa kako označiti metafore u vezanome tekstu. Konačno, u metodološkome smislu za zainteresirane i buduće istraživače vrlo je vrijedan autorov dobro osmišljeni

prijedlog za metodu istraživanja: kombiniranje primarnih, tekstualnih i sekundarnih, netekstualnih podataka. Šest je koraka koje obuhvaća tehnika dolaska do podataka: korpusno pretraživanje riječi vezane uz izvornu ili ciljnu domenu (primjerice *ljubav* ili *oko*), uzimanje u obzir gramatičkih odnosa, određivanje potencijalne metaforičnosti kombinacija, najčešće na temelju rječnika, zatim korištenje sekundarnih izvora kako bi se skupila druga znanja o istraživanoj domeni te na koncu uopćavanje semantičko-gramatičkih obilježja dobivenih metaforičkih obrazaca uz naglasak na oprezu pri tome kako bi se izbjegao izlazak iz granica provedene analize u zaključcima.

Praktična primjena tih koraka pokazana je u sedmome poglavlju u kojem su pretraživane riječi vezane uz ciljnu domenu LJUBAVI te osmome u kojemu se istražuje izvorna domena. Koncept LJUBAVI istražuje se u srednjoeengleskome oslanjajući se na mnoštvo izvora koji postoje o tome jeziku i razdoblju iako nije suvremeno, a LJUBAV kao ciljna domena dobro je istražena u suvremenome razdoblju što olakšava donošenje zaključaka. Studija je pokazala da gramatika ima ključnu ulogu u opisu konceptualnih metafora: najviše je metaforičkih primjera leksema *lōve* vezano uz sudionike glagolskih radnji i njihove odnose, što je razumljivo s obzirom na to da je relacija koju glagol izražava temelj metaforičnosti. Nadalje, pokazana je lokalna uloga metafore kod ustroja znanja: ističe određene aspekte ciljne domene pa stoga neke metafore bolje odgovaraju uz jedan dio scenarija, ali ne i uz sve njegove dijelove. Također, uspoređivanjem sa suvremenim engleskim, autor je zaključio da se većina konceptualizacija u srednjoeengleskome ne razlikuje od današnjih znanja, s iznimkama vezanima uz kulturnu varijaciju. Opisana se ciljna domena istraživala dijakronijski, dok je leksem *oko* istražen sinkronijski i kontrastivno u trima jezicima: hrvatskome, poljskome i engleskome. Izabrana je riječ koja se odnosi na dio tijela o kojem govornici imaju bogato utjelovljeno i kulturno znanje koje je pogodno za metaforizaciju. Rezultati analize pokazali su da, unatoč tim bogatim znanjima, ne postoji neograničen broj različitih metaforizacija, nego ograničen. Veza između GLEDANJA i ZNANJA metaforička je, iako motivirana snažnim metonimijskim vezama, kao i veza između očiju i metafore ČOVJEK JE SPREMNIK ZA OSJEĆAJE. Dakle, pokazuje se da konceptualna metafora omogućuje neke zaključke, ali ne igra ključnu ulogu u ustroju domene, ni ciljne u sedmome poglavlju ni izvorne u osmome. Drugim riječima, potvrđuje se lokalnost konceptualne metafore, koja joj ne oduzima važnost, ali ju je potrebno osvijestiti u istraživanjima.

Najbolji se uvid u sve detalje istraživanja i dobivene podatke može dakako dobiti na stranicama knjige, stoga smatramo da je svakako treba pročitati i koristiti. I teorijskim poglavljima i opisom metodoloških postupaka i

istraživanjima konceptualne metafore u ovoj knjizi dobila je hrvatska lingvistika mnogo. Autor je knjigu namijenio stručnoj javnosti i studentima. Ovdje bismo dodali još jednu skupinu: mladim znanstvenicima, kojima može poslužiti kao putokaz za proučavanje i prenošenje teorijskih promišljanja, metodološku obradu jezičnih podataka, pisanje znanstvenoga rada i razmišljanje o rezultatima neke provedene jezične analize, i na koncu, kao pristupačan tekst iz kojeg ćemo rado učiti i s kojim ćemo se rado uključiti u dijalog.

Ivana Filipović Petrović

O kategorijalnim pitanjima i (ne)kategoričkim odgovorima

(Pranjковиć, Ivo. 2013. *Gramatička značenja*. Matica hrvatska. Zagreb. 294 str.)

Iza vrlo jednostavna naslova *Gramatička značenja* krije se knjiga profesora Ive Pranjковиća koju je 2013. izdala Matica hrvatska. U njoj se nalazi 20 rasprava u kojima autor iznosi svoja promišljanja o gramatičkim kategorijama i kategorijalnim značenjima u hrvatskom jeziku. Sama riječ kategorija ima više značenja, može označivati ‘red istovrsnih pojmova ili predmeta, grupa, klasa, razreda, vrsta’, a u filozofskom smislu ‘fundamentalni pojam koji sadržava najopćenitija svojstva, veze i odnose postojanja i mišljenja’. Gramatika kao jezikoslovna grana koja opisuje ili utvrđuje pravila na morfološkoj, tvorbenoj i sintaktičkoj razini temelji se na traženju upravo najopćenitijih svojstava, veza i odnosa među riječima težeći pritom da ih posloži što urednije u redove istovrsnih pojmova. Tako se riječ kategorija provlači kroz sve razine opisa koje nalazimo u gramatikama, a da se sama kategorija te što ona predstavlja nigdje posebno ne opisuje. Upravo je kategorijama koje su nam toliko važne u usustavljanju jezičnog opisa posvećena ova knjiga, i to u oba ovdje navedena smisla: u prvom dijelu autor na svoj način pronalazi najopćenitija svojstva, veze i odnose u opisu jezika, a u drugom dijelu okrenuo se usustavljenim redovima i tradicionalnim podjelama koje u gramatikama postoje preslagujući i njih na svoj način. Prvi dio knjige nosi naslov *Gramatičke kategorije i načini njihova izražavanja* te u poglavlju o kategorijalnim svojstvima imenskih riječi uz njihove gramatičke kategorije koje su u gramatikama u prvom planu pozornost posvećuje i drugim njihovim kategorijama kao što su predmetnost imenica, nesamostalnost pridjeva, zamjenjivost i upućivanje zamjenica, a kod brojeva